

قاعده حفظ نظام

محسن ملک‌افضلی اردکانی

www.ketab.ir

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
انتشارات

قاعده حفظ نظام

محقق: ملک‌افضلی اردکانی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۰

شمارگان: ۳۶۰۰۰

قیمت: ۳۶۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان ری

چاپ و صحافی: الغدير

سرشناسه: ملک‌افضلی اردکانی، محسن، ۱۳۴۹.

عنوان و نام پدیدآور: قاعده حفظ نظام/ محسن ملک‌افضلی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۴۵۱ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۸-۴۰۷-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: قاعده حفظ نظام.

موضوع: Hefz-e Nezam forumla (Islamic law).

موضوع: قاعده نفی اختلال نظام.

موضوع: Nafy-e ekhtelal-e nezam forumla (Islamic law).

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۶ م/۶۷ع/۵۲/ ۱۶۹ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۲۴/۲۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۹۰۰۰۹

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۳۳۴۱ - ۸۸۵۰۵۴۰۲

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
مقدمه (بیر، سیستا، صورت و هدف تحقیق).....	۱۷
الف) فرضیه‌های تحقیق.....	۲۰
ب) پیشینه تحقیق (نه‌آوری).....	۲۱
ج) گستره‌شناسی موضوع تحقیق.....	۲۲
د) روش تحقیق.....	۲۳
ه) شیوه گردآوری مطالب.....	۲۵
و) سازمان‌دهی تحقیق.....	۲۵
فصل اول: مفاهیم و کلیات.....	۲۷
گفتار اول: مفهوم‌شناسی.....	۳۱
بند یکم) مفهوم نظام و انواع آن.....	۳۱
یک) مفهوم نظام.....	۳۱
۱. نظام در لغت.....	۳۱
۲. نظام در اصطلاح و مراتب آن.....	۳۳
۱-۲. مفهوم اصطلاحی نظام.....	۳۳
۲-۲. اقسام و مراتب نظام در مفهوم اصطلاحی.....	۳۸
دو) انواع خرده‌نظام.....	۵۱
۱. نظام سیاسی.....	۵۲
۲. نظام اجتماعی.....	۵۴

- ۵۶..... ۳. نظام اقتصادی
- ۵۸..... ۴. نظام فرهنگی
- ۵۹..... (سه) هدف از حفظ نظام
- ۶۳..... بند دوم) مفهوم نظم عمومی اقسام و قلمرو آن
- ۶۳..... یک) مفهوم نظم عمومی
- ۶۷..... دو) اقسام نظم عمومی
- ۶۸..... سه) قلمرو نظم عمومی
- ۶۹..... بند سوم) مفهوم مصلحت
- ۷۰..... یک) مصلحت در تشریع و مصلحت در اجرا
- ۷۳..... را گستره کاربرد مصلحت
- ۷۳..... سه) ابعاد مصلحت در حوزه اجرایی
- ۷۷..... چهار) مصلحت عام
- ۷۸..... بند چهارم) مفهوم قاعده فقهی
- ۷۹..... یک) تعریف قاعده
- ۷۹..... ۱. قاعده در لغت
- ۸۰..... ۲. قاعده در اصطلاح فقهی
- ۸۲..... ۳. مشخصات قاعده به معنی عام
- ۸۳..... دو) معنی فقه
- ۸۴..... ۱. فقه در لغت
- ۸۴..... ۲. فقه در اصطلاح
- ۸۵..... سه) معنی قاعده فقهی
- ۹۰..... چهار) ویژگی‌های قاعده فقهی
- ۹۲..... پنج) انواع قواعد فقهی
- ۹۵..... شش) اصل «حفظ نظام» به عنوان یک قاعده فقهی
- ۹۷..... بند پنجم) سایر مفاهیم و اصطلاحات مرتبط با موضوع تحقیق
- ۹۷..... یک) اختلال نظام
- ۹۸..... دو) واجبات نظامیه
- ۱۰۳..... گفتار دوم: قلمرو و موارد کاربرد و استناد به «حفظ نظام»

- بند یکم) قلمرو کاربرد و استناد به «حفظ نظام» در فقه..... ۱۰۴
- یک) کاربرد حفظ نظام در فقه شیعه..... ۱۰۴
۱. در ابواب فقهی عبادات..... ۱۰۵
۲. در ابواب فقهی معاملات (به معنی اعم)..... ۱۰۶
- ۱-۲. فقه قضایی..... ۱۰۶
- ۲-۲. فقه اقتصادی..... ۱۱۰
- ۳-۲. فقه سیاسی..... ۱۱۷
- دو) حفظ نظام در فقه اهل سنت..... ۱۳۸
- دو) استمرار کاربرد و استناد به «حفظ نظام» در اصول فقه..... ۱۴۱
- یک) احکامات و حفظ نظام..... ۱۴۱
- دو) احکامات عمده و حفظ نظام..... ۱۴۲
۱. اصل احتیاط..... ۱۴۲
۲. اصل احتیاط..... ۱۴۳
- فصل دوم: حکم حفظ نظام و مبانی و مدارک قاعده حفظ نظام و ماهیت آن..... ۱۴۵**
- گفتار اول: حکم تکلیفی «حفظ نصم» و «اختلال نظام» و نوع آن..... ۱۴۹**
- بند یکم) حکم شرعی «حفظ نظام» و «اختلال نظام»..... ۱۵۰
- بند دوم) نوع حکم وجوب حفظ نظام..... ۱۵۳
- یک) وجوب حفظ نظام، واجب عینی یا کفایی؟..... ۱۵۴
۱. حفظ نظام عام اجتماع، واجب کفایی یا عینی؟..... ۱۵۷
۲. حفظ خرده نظام‌ها و اسباب حفظ نظام، واجب کفایی یا عینی؟..... ۱۵۸
۳. حفظ نظام اسلام، واجب کفایی یا عینی؟..... ۱۶۳
- دو) وجوب حفظ نظام، واجب نفسی یا غیری؟..... ۱۶۴
۱. وجوب حفظ نظام اسلام، واجب نفسی یا غیری؟..... ۱۶۹
۲. وجوب حفظ نظام عام، واجب نفسی یا غیری؟..... ۱۷۰
۳. وجوب حفظ خرده نظام‌ها، واجب نفسی یا غیری؟..... ۱۷۱
- سه) وجوب حفظ نظام، واجب مطلق یا مشروط؟..... ۱۷۱
- چهار) وجوب حفظ نظام، یک حکم اولی یا ثانوی؟..... ۱۷۵
- پنج) حکم اجتماع وجوب حفظ نظام و برخی نواهی..... ۱۷۵

۱. اجتماع امر و نهی یا تعارض ۱۷۶
۲. بیان حکم اجتماع امر به حفظ نظام و نهی از حرام ۱۸۳
۳. آیا «هدف حفظ نظام»، «وسیله» را توجیه می‌کند یا خیر؟ ۱۸۶
- یک (شعار ماکیاولیستی) ۱۸۷
- دو (جایگاه شعار ماکیاولی در سیاست اسلامی) ۱۹۱
- گفتار دوم: مبانی و مدارک قاعده حفظ نظام و ماهیت آن ۲۰۹**
- بند یکم (مبانی نظری قاعده حفظ نظام ۲۰۹
- یک (نظریه استخدام ۲۱۳
- دو (نظریه وحدت اجتماعی ۲۱۶
- سه (نظریه تضاد ۲۱۷
- چهار (اصل اتحاد هم‌بستگی ۲۲۰
- پنج (سیره فطرت ۲۲۲
- بند دوم (مدارک و منابع قاعده حفظ نظام ۲۲۴
- یک (کتاب ۲۲۳
۱. آیه ۲۱۳ سوره بقره ۲۲۴
۲. آیه ۱۰۵ سوره آل عمران ۲۲۸
۳. آیه ۲۰۰ سوره آل عمران ۲۳۰
۴. آیه ۱۰۷ سوره توبه ۲۳۳
۵. آیه ۱۳ سوره حجرات ۲۳۵
۶. آیه ۱۳ سوره شوری ۲۳۷
۷. آیه ۹۴ سوره طه ۲۳۸
- دو (سنت ۲۴۰
۱. روایات ۲۴۰
۲. سیره عملی ۲۴۵
- نخست: سیره نبوی ﷺ ۲۴۵
- دوم: سیره علوی ﷺ ۲۵۴
- سوم: سیره حسینی ﷺ ۲۵۸
- چهارم: سیره حسینی ﷺ ۲۶۱

۲۶۳	پنجم: سیره رضوی علیه السلام
۲۶۵	سه (اجماع)
۲۶۵	چهار (عقل)
۲۶۸	پنج (بنای عقلا)
۲۷۰	شش (ارتکاز منشرعه)
۲۷۲	هفت (مذاق شارع و شریعت)
۲۷۴	هشت (قواعد فقهی)
۲۷۴	۱. قاعده لا ضرر و حفظ نظام
۲۷۷	۲. قاعده بی سبیل و حفظ نظام
۲۸۰	۳. قاعده احتیاج و حفظ نظام
۲۸۳	۴. قاعده تقدیم اثم بر اثم و حفظ نظام
۲۸۵	۵. قاعده حرمت اثم بر اثم و حفظ نظام
۲۸۶	۶. قاعده عدالت و حفظ نظام
۲۸۹	نه (عمومات و ادله مربوط به اثم)
۲۹۱	فصل سوم: حرمت اختلال نظام
۲۹۵	گفتار اول: نوع و مفاد قاعده «حرمت اختلال نظام»
۲۹۵	بند یکم (نوع قاعده)
۲۹۶	بند دوم (مفاد قاعده)
۲۹۶	یک (مفاد عام)
۲۹۶	دو (مفاد خاص)
۲۹۹	گفتار دوم: مبانی و مدارک قاعده «حرمت اختلال نظام»
۳۰۱	گفتار سوم: ضمانت اجرای اختلال نظام
۳۰۱	بند یکم (اصل مجازات اختلال کننده در نظام)
۳۰۶	بند دوم (نوع مجازات اختلال کننده در نظام)
۳۰۶	یک (مجازات اخروی)
۳۰۷	دو (مجازات دنیوی)
۳۰۷	۱. مجازات تکوینی
۳۰۸	۲. مجازات های تشریعی و وضعی

۳۱۷	فصل چهارم: آثار قاعده حفظ نظام
۳۲۱	گفتار اول: آثار قاعده حفظ نظام در صدور حکم شرعی
۳۲۱	بند یکم) صدور احکام ثانوی
۳۳۰	بند دوم) صدور احکام ولایی
۳۳۰	یک) تعریف حکم ولایی
۳۳۳	دو) ویژگی‌های حکم ولایی
۳۳۵	سه) جهاد و دفاع
۳۳۸	چهار) جاسوسی از دشمن
۳۴۳	گفتار دوم: آثار قاعده حفظ نظام در حقوق
۳۴۳	بند یکم) آثار قاعده حفظ نظام در حوزه حقوق عمومی
۳۴۴	یک) آثار قاعده حفظ نظام در حقوق بین الملل عمومی
۳۴۴	دو) در معاهدات بین المللی
۳۴۶	۲. در حفظ اکمید (خودمختاری و استقلال)
۳۴۷	۳. اقدام‌های امنیتی و نظامی
۳۴۹	دو) آثار قاعده حفظ نظام در حوزه حقوق عمومی داخلی
۳۵۰	بند دوم) آثار قاعده حفظ نظام در حوزه حقوق خصوصی
۳۵۱	یک) محدودیت در حقوق و آزادی، مشروع مردم
۳۵۵	دو) دخالت دولت در حریم خصوصی مردم
۳۶۵	گفتار سوم: آثار قاعده حفظ نظام در امور اجتماعی و سیاسی
۳۶۵	بند یکم) مشارکت سیاسی
۳۶۶	یک) شرکت مردم در انتخابات و همه‌پرسی
۳۶۹	دو) حمایت دولت از احزاب و تشکلات
۳۷۲	بند دوم) مشارکت اجتماعی
۳۷۳	یک) نظارت همگانی بر دولت
۳۷۶	دو) حضور در صحنه
۳۷۹	فصل پنجم: تشخیص مصلحت نظام (اصول حاکم، مرجع و چگونگی تشخیص)
۳۸۳	گفتار اول: اصول حاکم بر تشخیص مصلحت نظام
۳۸۳	بند یکم) اصل عدالت

بند دوم) اصل تقدیم مصلحت اهم بر مهم.....	۳۸۵
بند سوم) اصل آینده‌نگری.....	۳۸۶
بند چهارم) اصل تقدم منافع عمومی و اجتماعی بر منافع خصوصی.....	۳۸۷
بند پنجم) اصل در نظر گرفتن هدف‌های شریعت و نظام.....	۳۸۸
بند ششم) اصل مشورت و استفاده از نظرهای کارشناسان.....	۳۸۹
بند هفتم) اصل ضابطه‌مند نمودن حداکثری تشخیص مصالح.....	۳۹۲
فصل دوم. مرجع و چگونگی تشخیص مصلحت نظام.....	۳۹۵
دیکم) مرجع تشخیص مصلحت.....	۳۹۶
یک) تعیین کننده مصالح بندگان.....	۳۹۶
دو) معصومین و تشخیص مصلحت نظام.....	۳۹۸
سه) ولی فقیه و تشخیص مصلحت نظام.....	۳۹۹
چهار) نقش دستگاه مامورین تشخیص مصلحت نظام.....	۴۰۰
بند دوم) راه‌های تشخیص مصلحت نظام.....	۴۰۱
نتیجه‌گیری.....	۴۰۵
کتابنامه.....	۴۱۱
۱. فارسی.....	۴۱۱
۲. عربی.....	۴۱۸
مقالات.....	۴۳۱
فهرست آیات.....	۴۳۳
فهرست روایات.....	۴۳۵
نمایه.....	۴۳۷
نمایه موضوعی.....	۴۴۳

پیشگفتار

در پرتو بروز انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم تعالی اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ متری و نجات‌بخش آدمی، در رصه حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیانی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح سم‌ستیزی آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مذاهب بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، تریب‌پروان و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث واقعه فکری، به فراخور شرایط کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی- پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی ممحض و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد علمی- فکری حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی

آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانش‌نامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق اسلامی است، اخلاق و مدیریت اسلامی است، به طور خاص با مطالعه نظام‌های اجتماعی، هدف‌های زیر را تعقیب می‌کند:

۱. کشف رطباتی نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛

۲. تحقیق و تبیین عارضان بانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در امور آن؛

۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسانی به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛

۴. تحقیق درباره مسائل مستحدثه، فقهی، گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛

۵. پاسخگویی به شبهات مطرح درباره فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، اخلاقی و مدیریتی اسلام؛

۶. شناخت و نقد علمی مکتب‌ها و نظام‌های معارض.

تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند جناب حجت‌الاسلام دکتر آقای محسن ملک‌افضلی اردکانی عضو هیئت علمی جامعة المصطفی العالمیه در گروه فقه و حقوق اسلامی پژوهشکده نظام‌های اسلامی است، به موضوع قاعده حفظ نظام می‌پردازد.

یکی از مسائلی که در برخی ابواب مختلف فقه، مورد توجه و دقت نظر بسیاری از فقها قرار گرفته است، مسئله «حفظ نظام» است. اصطلاح «نظام» به

معانی و مفاهیم مختلفی به کار رفته است. هر یک از این مفاهیم که میان آنها رابطه طولی از کلی به جزئی وجود دارد، دارای احکام و آثار خاص خود است. «نظام» به مفهوم کلی، به معنی سامان داشتن زندگی و معیشت مردم در زمینه‌های گوناگون است. از «نظام» به معنی عام آن تحت عناوین و اصطلاحات گوناگونی مثل «نظام المسلمین»، «نظام الاسلام» یا «نظام الملّة» در جامعه مسلمین و «نظام الخلق»، «نظام الاجتماع» و... در جوامع اسلامی و در خارج و جامع، یاد شده است؛ لکن در ابواب اختصاصی فقه معنی جزئی یا خاص مربوط به همان باب مورد نظر است؛ کما اینکه وقتی در باب متاجر از «نظام» یاد می‌شود راجه غالب آن نظام اقتصادی است و وقتی در ابواب فقهی سیاسی مربوط به حکمرانان یاد می‌شود منظور، نظام سیاسی یا نوع حاکمیت است و وقتی در ابواب جهاد و دفاع مورد توجه قرار می‌گیرد، مراد از آن، کیان کشور اسلامی یا «بیت‌الامّ» است و به همین ترتیب در سایر ابواب فقهی.

بررسی متون فقهی روشن می‌سازد که راجه به اینکه حکم وجوب حفظ نظام و حرمت اختلال نظام در ابواب مختلف فقه و اصول به کار رفته و آثار مختلفی بر آن بار شده است، می‌توان این احکام کلی را بر عین ده قاعده مستقل فقهی در ردیف سایر قواعد فقهی، بلکه از قواعد ریشه به شمار آورد. صدق ویژگی‌های قاعده فقهی بر این قاعده شاهدی بر این مدّ است. به این اساس قاعده وجوب حفظ نظام، قاعده‌ای «اصطیادی، عام (پرکار رد)، واقعی (متضمن حکم اولی شرعی است) و متفق علیه است». این قاعده دارای آثار متعددی در عرصه‌های فقهی، حقوقی و اجتماعی است. تشریع حکم ثانوی و حکم ولایی، در عرصه فقه و اقتضای نمودن احکام ویژه در عرصه حقوق داخلی و بین‌الملل از آثار این قاعده یا حکم کلی است. اتخاذ تدبیرهای حکومت در عرصه بین‌الملل و مراوده‌های خارجی در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی، نمونه‌ای از آثار این قاعده در عرصه حقوق بین‌الملل به شمار می‌آید و مداخله در امور و حریم خصوصی افراد و ایجاد محدودیت در حقوق و

آزادی‌های اساسی آنها، از آثار آن در حوزه حقوق عمومی داخلی و لزوم یا وجوب مشارکت سیاسی و اجتماعی مردم در اداره امور کشور، مثل شرکت در انتخابات، حضور در صحنه‌های مختلف مردمی به عنوان پشتیبانی از نظام اسلامی و نظارت بر زمامداران از راه‌های دینی و قانونی، از آثار مهم سیاسی و اجتماعی این قاعده محسوب می‌شود.

بر نمود فرض می‌دانیم از محقق محترم جناب حجت الاسلام دکتر آقای حسن ملک‌افضلی اردکانی، عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه و همچنین وزارت علمی اعضای محترم شورای علمی گروه فقه و حقوق اسلام به بهره‌رساندن اثر جناب آقایان: دکتر محمد هادی کاویانی، حجت الاسلام دکتر روح‌الله هدایت‌نیا، دکتر سید احمد حبیب‌نژاد، مرحوم دکتر ناصر قربانی که به‌ثمر رسیدن این تحقیق ما را یاری داده‌اند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، تسکین و قدردانی خود را ابراز نماییم.

گفتنی است این اثر رساله دکتر نویسنده در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد بود است که تحت راهنمایی استاد محترم جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد حسن حائری و مشاوره استادان ارجمند دکتر محمد تقی فخلعی و حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد جواد ارسطی به رشته تحریر درآمده و از آن دفاع شده است. تبریقات روزافزون نویسنده محترم و استادان محترم را از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم.

گروه فقه و حقوق اسلامی
پژوهشکده نظام‌های اسلامی